

Hillevik i gamla tider

Text: Margot Östlund



Hamnen i Hillevik

Från flera håll har kommit en förfrågan om vi inte skulle kunna skriva något om Hilleviks gamla historia i vår tidning. Jag började forska kring detta och fann att Hilleviks Samhälllighetsförening givit Anna Högberg, då bosatt i Hillevik, i uppdrag att skriva Hilleviks historia. Elon har samlat material från böcker, tidningsklipp och olika intervjuer och i januari 1996 var hennes arbete klart. Med tillåtelse från Samhällighetsföreningen återges här delar av detta:

Hur gammalt är Hilleviks bruk?

År 1654 erhöll Peder Jakobsson Grubb, faktor vid Söderhamns gevärsfaktori, och Johan Eskilsson Bergskollegiets privilegier på en masugn i Hillevik, Hille socken. Johan Eskilsson som var en driftig man anlade flera bruk i Gästrikland, såsom Tolvfors och Axmar bruk.

Under 1600-talet fick bergshanteringen stor ekonomisk betydelse och regeringen beslöt år 1630 att inrätta ett särskilt ämbetsverk, Bergskollegium, för att befrämja och reglera den expanderande industrin. Man gav även råd och anvisningar och med detta var man tydligen framgångsrik. År 1740 producerade Sverige omkring 40% av världens tackjärn. För att förhindra rovdrift av skogen var de olika tillverkningsmomenten malmbrytning, masugnsdrift och hammarsmide ofta åtskilda

från varandra. Under 1640-1690 uppstod en järnrusch och de flesta av våra äldre järnbruk anlades vid den tiden.

Varför just här, mitt på skogen?

Jo, just den rika tillgången på skog, tillsammans med ett perfekt läge ur transportsynpunkt och tillgång till vattenkraft gjorde platsen mycket lämplig för en masugn. Malm transporterades sjövägen från Dannemora och Utö gruvor. Den skyddande viken kunde erbjuda en god hamn.

Vem ägde bruket?

Johan Eriksson hade en dotter, som gifte sig med assesorn i bergskollegium Albrecht Behm. Därmed låg framtiden för hans bruk i goda händer. Behm ärvde bruken Tolvfors, Axmar, Hillevik och Forsbacka och under hans tid blomstrade dessa.

Vid Behms död 1679 övertogs masugnen i Hillevik av de "Behmska arvingarna". Ansvaret för driften lades på inspektör Lars Ersson-Hammar. Osämja uppstod emellertid dem emellan och en rad processer blev följden.

Efter diverse förvecklingar och ägarbyten såldes så Hillevik till landshövding Erik Oxenstierna, ägare till Hargs bruk i Upplan. Bruket fanns i familjens ägo fram till 1903, då det blev uppköpt av Kopparfors AB.

Hur många arbetade här?

Hillevik blev aldrig något stort bruk. När produktionen var som störst, under första halvan av 1800-talet, var sammanlagt 191 personer beroende av hyttans drift. Av dessa var endast 8 masugnsarbetare och ytterligare 13 personer diversearbetare för hyttans gång. Antalet hushåll i Hillevik var inte fler än 10-15 stycken. Övriga var tillfälligt anställda, kolare, skogvaktare och förbönder bosatta i byarna runt omkring.

Den äldsta bostadsbebyggelsen bestod endast av småstugor s.k. enkelstugor om ett rum och kök. Någon egentlig Herrgård har aldrig funnits. Brukets ägare torde aldrig ha varit

bosatt på bruket utan en bruksgård med rum för förvaltare, tjänstemän och piga fanns vid 1600-talets slut.

Först sedan bruket kom i Oxenstiernas ägo uppfördes två flygelbyggnader. Den västra och större har förmodligen varit avsedd för bruksägaren vid dennes besök och den mindre tjänade som förvaltarbostad.

Under 1800-talet uppfördes en kvarn, ett sågverk, magasinsbyggnader och en tvättstuga. Mellan 1870-80 uppfördes också tre bostadslängor eller vägen, varav två finns kvar. Här bodde bl.a. tillfälligt anställd personal. Till bostäderna hörde en hel del gemensamma utrymmen såsom bagarstuga, tvättstuga, vedbod, avträden och ladugård. Man hade en ko och en gris, en liten täppa att odla potatis och grönsaker på och havet Cörsåg folk med fisk. Vid havsstranden fanns båthus och fiskebodar.

När lades bruket ner och varför?

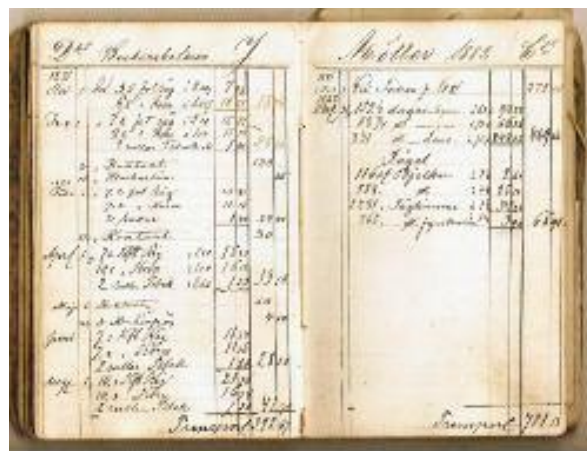
Vid slutet av 1800-talet blåstes ugnen i genomsnitt vartannat år. Hillevik som en gång haft ett så gynnsamt läge befann sig vid sidan om, när nya industriorter växte upp i anslutning till järnvägarna. Landhöjningen hade också gjort hamnen för grund för de nya, djupgående fartygen. Driften var helt enkelt inte lönsam längre.

Däremot var skogen attraktiv och år 1903 köpte Kopparfors AB bruket av Ebba Beck-Friis, född Oxenstierna och det var givetvis skogen som var intressant för sågverksbolaget. Masugn med därtill hörande verk och inrättningar, kvarn, såg, vattenuppdämning, förvaltar- och bruksarbetarbostäder med uthus, därtill hörande mark och skog, Hålön, utfjällsängar i Säljemar samt hemman i Oppala, totalt värderat till 1.305.000:-. Driften fortsatte sporadiskt till 1909 då den lades ner för gott och masugnen revs.

Varför fick folk bo kvar under så goda villkor efter försäljningen?

Det var vanligt att bruksägarna tog ett för tiden relativt stort ansvar för sina arbetare.

Detta varierade givetvis mellan olika bruksägare, men det var nog som regel så att det förutom den fasta tim- eller månadslönen ingick fri bostad, vedbrand, trädgårdstäppa samt bete och bås för en ko och en gris. Man brukade också ge "gratial" en slags pension till sina gamla trotjänare när åldern tog ut sin rätt. Fri läkarvård, "änkepension" samt skola till barnen var också vanligt, likaså i Hillevik. När så bruket såldes föll det sig naturligt för Ebba Beck-Friis att sörja för sina anställda genom att i köpekontraktet skriva in vissa villkor. För 15 namngivna personer skulle gälla att de fick behålla den fria bostaden under resten av sin levnad. Därtill skulle man ha ved fritt hemkörd, slätter till kofoder, plats i ladugården och bete till en ko samt ett potatisland. Skogvaktarna P. Lindgren och F. Scharp skulle få "behålla sina befattningar om de sköter dem ordentligt och i så fall bliva försörjda till ålderdomen". Skolan ingick också i kontraktet och användes som sådan till 1948, då en ny skola byggdes i grannbyn Trödje.



Avräkningsbok för bruksarbetaren Jan Möller hos Hilleviks bruk år 1882

Vad blev det av det gamla bruket sen?

År 1909 lades alltså masugnen ner. Den hade då under många år gått på sparlåga och kunde rimligtvis inte ha sysselsatt många personer. Sågen fortsatte däremot att drivas in på 30-talet. Som en av de intervjuade, Nanny Andersson uppvuxen i byn, minns, var det 6-7 man sysselsatta där. Man behövde också folk i skogen. Osågat virke flottades även efter

ångbåt till sågen i Norrsundet. Några arrenderade skog och jordbruk av Kopparfors. Ungdomarna fick arbete i "stan", dit man cyklade. Många hyrde ut sina små stugor till sommargäster. Enligt Nanny bodde det 15-20 familjer i Hillevik på 30-talet, vilket betyder att det var fler familjer då än under brukets glansdagar.



Hilleviks masugn

Min slutledning är att bruket dog långsamt i takt med att "gamlingarna försvann". Men det fick inte slumra länge för snart smiddes här nya planer.

År 1979 kom ett planförslag från Gävle kommun som ville göra Hillevik till en anläggning för det rörliga friluftslivet, med camping, uthyrningsstugor och båt- och badplats norr om Eskövägen. Söder därom planerades ett område med 180 tomter för fritidshus. Dock lades planerna på is, då tomterna i det redan projekterade fritidsområdet i Säljemar visat sig vara mera svårsålda än man trott.

I slutet av 1980-talet tog nya planer för områden fart. Företaget Stockholm-Saltsjön hade köpt området söder om Eskövägen och då efterfrågan på hustomter för permanentboende visat sig vara stort såldes ett 40-tal tomter i anslutning till den gamla bruksmiljön. Nya hus byggdes och de gamla rustades upp och trädgårdarna ansades och ett avsomnat gammalt bruk blev så ett nybyggarsamhälle.

[Hillebygden, Nr. 2, 2009]